

קביעת רגע המות והשתלת אברים: "התזת ראש" פיסיוולוגית

הרב פרופ' משה טנדלר

1. מקורות עיקריים בש"ס

א. מתני' אהלות [א' ז'] אדם אינו מטמא עד שתצא נפשו... וכן בהמה וחייה אינן מטמאין עד שתצא נפשו. הוהו ראשיהן אע"פ שהן מפרכסין טמאין, כגון הזנב של לטאה שהיא מפרכסת.

פירוש הרמב"ם - "אמר יתעלה בנפש האדם אשר ימות" [במדבר י"ט י"ג], הרי באר בלשון זה שאינו מטמא עד שימות, ואע"פ שהוא במצב שאין לו שום תקוה לחיות... הוהו ראשיהן: הובדלו ראשיהן. מפרכסין, מתבוססין, והתנועה שמתנועעין האברים אחר המות קוראים אותו פרכוס. לטאה... לפי שבעל חי זה מתנועע וזנבו זמן מה אחר שנכנס, ויארע זה למקצת מיני בעלי החיים אם לא היה הכח המניע מתפשט בכל האברים מיסוד ומוצא אחד אלא יהיה מפולג בכל הגוף". עכ"ל.

ב. חולין דף כא. אמר רב יהודה אמר שמואל, נשברה מפרקת ורוב בשר עמה מטמא באהל. וא"ת אותו מעשה דעלי מפרקת בלא בשר הוא? (רש"י - "הא עלי מפרקת בלא רוב בשר הוה וקרי ליה מת - "תשבר מפרקתו וימת"). זקנה שאני, דכתיב "... ותשבר מפרקתו וימת כי זקן האיש וכבד" וכו'.

ג. מתני' יומא דף פ"ג. מי שנפלה עליו מפולת... מפקחין עליו את הגל. מצאוהו חי מפקחין ואם מת יניחוהו. גמ' דף פ"ה - תנו רבנן עד היכן הוא בודק? עד חוטמו. ויש אומרים עד לבו... לענין פיקוח נפש אפילו אבא שאול מודי דעיקר חיותא באפיה הוא, דכתיב כל אשר נשמת רוח חיים באפו. אמר רב פפא, מחלוקת ממטה למעלה, אבל ממעלה למטה כיון דבדק ליה עד חוטמו שוב אינו צריך.

רש"י ד"ה עד היכן - "אם דומה למת שאינו מזוי איבריו, עד היכן הוא מפקח לדעת האמת.

2. ניתוח של המקורות לאור השאלה של מיתת המוח בהלכה

א. מהמתנ' באהלות יש ללמוד מה שידוע לכל איש מדע בזה"ו שיש מיתת הגוף, ואחר כך מיתת האברים שבגוף, ואח"כ מיתת התאים שבאברים. כשהותו ראשו מיד נהרס האורגניזם המאוחד ומיד מטמא באהל - דמיתת אדם פירושו ברמב"ם שם שאין "כוח המניע מתפשט בכל האברים מיסוד ומוצא אחד אלא

יהיה מפולג בכל הגוף". זנב של הלטהא, אבר מגוף השרץ, נשאר עדיין "בחיים" עד אחר עבור זמן מסויים, ואחר כך מתחילה מיתת התאים או ריקובן.

וכן הוא כשמת כל המוח, כולל גזע המוח שמתחבר לחוט השדרה, ולא רק מוח העליון מושב המחשבה והדיבור, אלא אף מוח התחתון שבו מרכז הנשימה. ברגע שמת כל המוח כמו שמתאר רש"י ביומא דף פ"ה "שדומה למת שאינו מזיז אבריו", וגם בודקים שאין "רוח חיים באפר" או הוי כמת לכל דבריו, ומטמא באוהל, כיון שמת האורגניזם המאוחד.

ב. מהגמ' בחולין דף כ"א - יש ללמוד לנ"ד דאין צורך בהותו הראש ממש בפועל כדי להחשיבו כמת. דבאיש זקן כמו עלי הכהן, כיון שנשבר מפרקתו ואין עוד חיבור בין המוח לשאר הגוף הוי חשוב כמת אע"פ שאין שום פצע מבחוץ. המסקנה ד"זיקנה שאנני" פירושו התזת ראש פיסיוולוגית. דיש חילוק פיסיוולר גי בין בחור לזקן, וא"כ לבחור כדי שמה שנראה כשבירת המפרקת יבדיל בין הראש להגוף צריכים "רוב בשר עמו", כדי שנדע בודאות שבאמת נחתך גם החוט השדרה ורוב ורידי הדם שמובילים הדם למוח.

ג. מהגמ' ביומא ברור דאם אפשר לבדוק דפסק ממנו כוח הנשימה אע"פ שיראה תנועות בלתי רצוניות, מ"מ דומה למת שאינו מזיז [ברצון] אבריו וגם אינו נושם, ולכן נחשב כמת לכל דבריו. המצב הבלתי הפיך לאי-נשימה הוא כשנהרס גזע המוח שהוא המרכז לפעילות הנשימה. היום יש לרופאים האפשרות לקבוע, בלי שום ספק, שגזע המוח נהרס, ולא נשאר עוד שום אפשרות שהחולה יתחיל לנשום מעצמו עוד הפעם.

3. לענין פסק הלכה

א. בשר"ע יו"ד סימן ש"ע נמצא כותרת שמאירה עיני חכמים: "מי הוא החשוב כמת אע"פ שעודנו חי", ופוסק שם דאע"פ שיש סימני חיות אחר שבירת המפרקת, מ"מ חשוב כמת ומטמא באהל.

באמת מעולם לא היה לחז"ל שום סברא לקבוע עת המות אלא ע"י מיתת המוח, רק שחששו ל"שמא נתעלף" כדאיתא ברמב"ם הלכות אבל [ד'ה:] ויחזור שוב לנשום. אבל בזה"ז עושים שתי בדיקות הכי מדויקות לברר שבאמת אין שום ספק כזה. האחת נקראת בדיקה היעדר נשימה (apnea) ושנית בדיקה רדיו-איוטופית שמראה בדיוק אם מגיע זרם הדם לגזע המוח או לא.

שתי בדיקות אלו אינן גורמות שום לחץ על החולה, ואין מסכן אותו כלל וכלל. ואין בזה משום איסור ליגע בגוסס. ומבררים ללא ספק שאין מגיע לגזע המוח שום דם, וכידוע אם במשך כמה רגעים לא מגיעה אספקת דם למוח מתים

התאים שבמרכז המוח, וגם שא"א לו להחולה לנשום אפילו נשימה קלה מעצמו.

ב. התשובה של החתם סופר [יו"ד של"ח] שמבססים עליו כל הני דמתנגדים לפסק הלכה ברורה זו שמיתת כל תאי המוח ע"י העדר זרם הדם הוא המות הבלתי הפיך, אין שום שייכות להמציאות בזה"ז. בימי הח"ס ההבדל בין מות המוח ל"מות" הדופק שבלב היה ענין של כמה דקות. לא היתה אפשרות להפעיל את הריאות ע"י מכשיר הנשמה, ולעצור את הריסת האיברים הפנימיים אחר שהאורגניזם, הצלם אלקים, כבר מת. כי כל אבר שמגיע לו החמצן נשאר בבריאות, ולכן הלב, והכבד, והכליות, והראות לא נהרסים ונשארים בריאים ואפשר להשתיל אותם למי שהוא אחר. אבל לא כן המוח שמתחיל להרס עד שנשפך כמים אחר כ"ד שעות של חסרון חמצן, משום שיש מעצור מקרישת הדם בהורידים שמגיעים לגזע המוח, ומה שהלב עדיין דופק אין זה סימן לחיות האדם כי הלב שנחתך מהגוף וניתן בדלי עם מים שבו מלחים ידועים קיים הדופק שלו לכמה שעות או אפילו לשבועות.

ג. במשנתו של מר"ח זצוק"ל בעל "אגרות משה".

1. באגרות משה יו"ד [ב: קע"ד] שנכתב בשנת תשכ"ח, כשידע הרפואי לא איפשר להחזיק במצב של בריאות שאר האברים של אדם שמת מוחו לגמרי - פסק שיש בהשתלת הלב רציחת שני בני אדם - התורם שהיה רק בחזקת בלי הכרה בלי שום תקוה לרפואתו, אבל לא היה במצב של מיתת-המוח, וכן החולה שמשתיילים בתוכו הלב ג"כ הוברר שאין שום הצלחה בניתוח זה, וא"כ לוקחים ממנו החיי-שעה שנשאר לו לחיות.

וכן החליטו הרופאים באותה עת ואסרו לעשות ניתוח זה משום הני ב' טעמים - אי הצלחת ההשתלה, וספק בקביעת עת המות של התורם.

בתשובה זו נכלל ג' פסקי הלכות חשובות מאד והם:

מצוה לתרום אברים מן המת כדי להציל נפש.

אסור להאריך חיי צער של חולה בלי רשותו.

אין חשש לשמא נתעלף אם בדקו "בלא היסח הדעת אפילו לרגע קטן וראו שלא נשם כל העת".

2. בתשובה שנייה [סימן קמ"ו] שנכתב בשנת תשל"ל עדיין באותה עונה של התפתחות המדע הרפואי, מר"ח מתייחס למי שהוא בלי הכרה אבל אינו במצב של מיתת המוח. דשם הוא מתאר את החולה בזה"ל: "אין המוח פועל פעולתו. הוא כבר נחשב למת [לפי דעת כמה רופאים] אף שעדיין הוא נושם". כמו שביארנו, עיקר בהגדרת מיתת המוח לפי החוק המדיני, הוא שא"א להחולה לנשום מעצמו אפילו נשימה קלה. חולה זה שמר"ח משיב עליו הוא מה שנקרא עכשיו "צמח" (או P.V.S. - Presistent Vegetative State), שודאי להלכה נחשב כחי לכל דבריו. גם חוזר עוד

הפעם על המציאות "דהא כל אנשים שהרופאים שתלו בהם לב של אחרים מתו בזמן קצר".

בעזה"י לא כן המציאות היום! יותר מ-4300 מקבלי לב או לב וריאות מתורמים מתמת, עדיין הם בחיים שנתים אחר ההשתלה, ויש תקווה רצינית שישארו כן בחיים לעשרים שנה או יותר.

מ"ח צוק"ל ידע מההתפתחות הרפואית שנתהותה אחר כך, והורה הלכה למעשה לכמה בני תורה שמותר להם לעבור ניתוח להשתלת לב, וכן הורה לאשה בקהילתי במאנסי במדינת ניו-יורק. עכשיו כבר עברו ג' שנים מיום ההשתלה, והיא מתנהגת כבריאה לכל דבריה.

3. ביו"ד ג' סימן קל"ב [שנכתב בשנת תשל"ו] הוא מתייחס ישר למי שקבעו שמת מוחו והוא נושם רק בעזרת "רספירטור". הפסק דין שלו ברור כחמה – דאם בדקו וראו שאין זרם הדם מגיע למוחו "אין להמוח שום שייכות לגוף, וגם שכבר נרקב המוח לגמרי, והוי כהותו הראש בכוח". וכן בתשובה זו יעץ איך לברר שבאמת אינו נושם מעצמו, וכן עושים בזה"ז ע"י בדיקת היעדר הנשימה, או בדיקת זרם הדם לגזע המוח. מעולם לא היה שום ספק אצלו דמיתת המוח הוי מיתה ע"פ הלכה, ומותר אפילו להפסיק את מכשיר ההנשמה אחר שהוברר שהמוח כבר מת.

4. בחו"מ חלק ב' סימן ע"ב שנכתב בשנת תשל"ח מתייחס עוד הפעם לענין השתלת הלב, ולתורם שלא נקבע שמת מוחו אלא שהוא בלי הכרה ואין שום תקווה להחלמתו (P.V.S.), וכותב שם "שאסור והוא רציחה בידים לשתי נפשות כדכתבתי בשנת תשכ"ח ... וחחתי (הכותב מילים אלו) ראה גם כל "הזשורנאלן" שבעניני רפואה שליכא שום שינוי לטוב ... שלא נראה מי שחי איזו שנים ואף אלו החדשים שהוא חי רק של יסורים וכו'".

כידוע לכל, זה באמת היה המצב אז כשכתב תשובה זו, אבל בחסדי ד' בעשר שנים האחרונות היו שנות התפתחות מהירה בהשתלת אברים כגון לב, וכבד, וריאות, וניתוחים אלו נחשבים כניתוחים שיש בהם הצלחה גדולה להנתרם, ואינם נחשבים לניתוחי ניסיון אלא כניתוחים בדוקים ומנוסים.

5. בארצה"ק הרבנות הראשית, אחר דיון ארוך ובכובד ראש כראוי לעניני פקוח נפש, פסקו שיש להשתיל לב בבתי חולים בארץ ישראל כי מיתת-המוח היא מיתה לפי דין תורה, וגם משום שלניתוח יש תקווה גדולה לרפוי של החולה הנוטה למות בלי השתלת לב של התורם.

6. בשנה זו חתמו כמה מגדולי הרבנים בארץ ובחו"ל על מכתבים המבקשים עזרה כספית לחולים שנוסעים לחו"ל להשתלת לב או כבד. בודאי ידוע

להם שא"א להשתמש בלב או כבד אלא ממי שהוא במצב מת-מוחי ועדיין הלב דופק בעזרת מכונת הנשמה. וגם בודאי ידוע להם שאין שמים לב או כבד ב"באנק" להשתמש בו לאחר זמן למי שיצטרך לו, אלא מוכרחים להתאים התורם והחולה ע"י בדיקות מתאימות והאבר מיוחד לחולה זה ולא לאחר, בשעה שמסירים הלב או הכבד מהתורם, וא"כ אם מבקשים עזרה כספית לחולה, בודאי מסכימים שמיתת המוח הוי מיתה בהלכה וגם שיש רוב תועלת להנתרם.

הערות העורך: סוגיית קביעת רגע המוות התעוררה לראשונה בתקופת היעב"ץ ואחריו החת"ס. בדורנו מעוררת סוגיית זו מחלוקת לוחטת בין הרבנים, בשאלה המרכזית מה מקומו של הלב בהגדרת רגע המוות. ההשלכה המעשית של הכרת רגע המוות נוגעת להשתלת לב וכבד, וכן לשאלה עד מתי להמשיך באמצעי החייואה המשוכללים. להלן רשימה ביבליוגרף פית הנוגעת לסוגיית קביעת רגע המוות והשתלב לב, אשר פירסמתי באסיא, מ"ד, ניסן, תשמ"ח, עמ' 75-77:

תנ"ך

בראשית ב ז: שמואל א' כה, לו: מלכים א', יז יזכד ורד"ק שם; מלכים ב', ד, יט-לו.

תלמוד

שבת, קנא, ב; יומא, משנה ח,ז, וגמרא פה,א. פיהמ"ש לרמב"ם: ר"ף, ר"ן, ר"ח, מאירי, פסקי הרי"ד, רבנו יהונתן מלוניל, הריבב"ן והרא"ש, שם; ירושלמי יומא, ח,ה ובפני משה, שם; יבמות, משנה טז,ג, וגמרא קכ,א; סוטה, משנה ט,ד, וגמרא מה,ב. פיהמ"ש לרמב"ם: פירוש המהר"ל מפראג, שם; משנה אהלות א,ו ופירוש הגר"א שם; נידה, משנה י,ד, וגמרא סט,ב. תפארת ישראל, שם; אבל רבתי [שמחות], ח,א;

פוסקים

רמב"ם – שבת, ב, יט; רוצת, ט,ט, ובכס"מ שם; אבל, ד,ה; [מורה נבוכים, א,מב]; טור יורה דעה, שצד; בית יוסף, אורח חיים, שכט; שולחן ערוך – אורח חיים, שכט,ד; יורה דעה, שלט, א; רמ"א, אורח חיים, של א; מור קציעה, אורח חיים, שכח; כורת הברית, אורח חיים, של סקט"ו; דברי שאול, יורה דעה, שצד; דרכי הוראה [מהר"ץ חיות], ח"ב, סי' ד וסי' ו;

שאלות ותשובות [בסדר א"ב]

אגרות משה, חיו"ד ח"ב סי' קמו וסי' קעד; שם, חיו"ד ח"ג, סי' קלב; שם,

